

Renato Podbersič ml.

asistent z magisterijem,

Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana,

e-pošta: renato.podbersic@guest.arnes.si.

POSLEDICE VOJNE V DELOVANJU CERKVENIH SKUPNOSTI NA PODROČJU SOŠKE FRONTE

1 UVOD

Goriška nadškofija je dedič oglejskega patriarhata; ustanovljena je bila leta 1751, po razdelitvi nekdanjega patriarhata na goriško in videmsko nadškofijo. Cesarica Marija Terezija je prvega nadškofa Attemsa maja 1766 imenovala za kneza Svetega rimskega cesarstva. Pravico do tega naslova so poslej imeli tudi njegovi nasledniki, zato so goriškega nadškofa uradno naslavljali knezonadškof. Do desetega goriškega nadškofa Frančiška B. Sedeja se je na tem položaju zvrstilo kar lepo število Slovencev. Od leta 1830 naprej je goriški nadškof nosil naslov »ilirski metropolit«. V to metropolijo so kot sufragani spadale tržaško-koprška, ljubljanska, poreško-puljska in krška škofija. Leta 1915 je bilo v Goriški nadškofiji 365 duhovnikov, od tega 205 v dušnem pastirstvu. Celotna nadškofija je bila razdeljena na 194 pastoralnih enot ali »stationes curatae«, to je župnij, vikariatov, kuracij in kaplanij.¹ Goriški nadškofje so poznali nenapisano pravilo, da se duhovniki nameščajo po etničnem principu. Tako so v slovenskih pastoralnih enotah službovali slovenski duhovniki.²

¹ Goriški nadškof Frančišek Borgia Sedej, rojen 10. oktobra 1854 v Cerknem, mašniško posvečenje je prejel leta 1877, leta 1884 je na Dunaju doktoriral iz teologije. Leta 1906 je postal deseti goriški nadškof. Poleti 1915 se je umaknil iz Gorice, večino begunstva je preživel v samostanu v Stični. Ob koncu vojne se je vrnil v Gorico in kljub fašističnim pritiskom deloval v dobro vseh svojih vernikov. Umrli je 28. novembra 1931 v Gorici, pokopan je na Sv. Gori.

² *Status personalis et localis Archidioeceseos Goritensis*, Gorica 1915.

2 ČASOVNA RAZDELITEV DOGAJANJ NA OZEMLJU GORIŠKE NADŠKOFIJE MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Dogajanje na ozemlju goriške nadškofije med prvo svetovno vojno lahko glede na zunanje vplive v grobem razdelimo na štiri časovne sklope:

- čas navideznega miru, od vojne napovedi in vstopa Avstro-Ogrske v prvo svetovno vojno do italijanske vojne napovedi Avstro-Ogrski, julij 1914–maj 1915;
- od italijanskega vstopa v vojno do italijanske zasedbe Gorice, maj 1915–avgust 1916;
- od italijanske zasedbe Gorice do preboja pri Kobaridu in vnovične vzpostavitve avstro-ogrske oblasti, avgust 1916–oktober/november 1917;
- od avstrijsko-nemške protiofenzive do konca prve svetovne vojne in druge italijanske zasedbe, oktober/november 1917–november 1918.

Ta razdelitev velja predvsem za ožjo Goriško in kraje ob reki Soči, ki so se ob začetku bojev z Italijo znašli na soški fronti. Dogajanje so narekovala vojaške operacije, bitke in italijansko prodiranje ter posledično umikanje avstro-ogrske vojske. Glede na velikost in geografsko razpotegnjenost Goriške nadškofije je ta členitev neprimerljiva in neustrezna za druge predele nadškofije. Furlanijo, Brda in Posočje so italijanske sile zasedle že ob začetku vojne in tam vzpostavile svojo upravo, na katero ni imel goriški nadškof Sedej praktično nobenega vpliva.³ Vzhodni del goriške nadškofije pa je ostal izven neposrednih vojaških operacij in na ozemlju, kjer lahko govorimo o kontinuiteti cerkvene oblasti.

3 GORIŠKA NADŠKOFIJA OB ZAČETKU VOJNE

Prebivalstvo na ozemlju goriške nadškofije je bilo etnično heterogeno, saj so tukaj že stoletja skupaj živeli Slovenci, Italijani, Furlani in Nemci. Slovencev je bilo okoli 2/3 deželnega prebivalstva. Narodnostna meja je bolj ali manj jasno že stoletja potekala zahodno od deželnega glavnega mesta proti morju, vendar je bila Gorica večinsko v italijanskih rokah. Po verski pripadnosti je bilo prebivalstvo večinoma rimskokatoliške vere.⁴ Nekoliko več verske raznolikosti je bilo le v mestu Gorica, kjer je prebivala tudi maloštevilna, a ekonomsko močna in uspešna protestantska oz. evangeličanska skupnost. Prva svetovna vojna je globoko posegla v to versko skupnost, ki si po njej praktično ni več opomogla. Tudi goriška judovska skupnost je trpela za posledicami vojne.

³ Več o okupiranem delu goriške nadškofije: P. Malni, *Esercito e clero nelle »Terre redente«*, v: *La guerra in casa 1914–1918*, ur. Lucio Fabi, Monfalcone 1991; P. Malni, *Vivere la Grande guerra – Militari e popolazione dell' Isontino nella prima guerra mondiale*, v: *Il territorio*, št. 18, september-december 1986; G. del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. del, Videm 1939.

⁴ K. K. Statistischen Zentralkommission, *Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. Bearbeitet auf Grund der ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910*. Wien/Dunaj 1918; Camillo Medeo, *Ordinamento della Contea*, v: *I Cattolici Isontini nel XX secolo*, 1. del, Gorica 1981, str. 7–12.

Fotografija 1: Ruševine cerkve sv. Ignacija na Travniku pri Gorici

(Vir: Fotografijo hrani Društvo soška fronta Nova Gorica)

Goriška nadškofija je leta 1915 obsegala šestnajst dekanij.⁵ Dekanije so bile v glavnem etnično razdeljene. Od 16 jih je bilo devet popolnoma slovenskih (Bovec, Kobarid, Tolmin, Črniče, Kanal, Šempeter pri Gorici, Devin, Cerklje, Komen), pet je bilo furlanskih oz. italijanskih (Gradišče ob Soči, Krmin, Tržič, Fiumicello, Visco). Mešani sta bili samo dve dekaniji, Gorica in Ločnik. Italijanska oziroma furlanska narodna komponenta je bila v goriški dekaniji omejena zgolj na samo mesto. Dekanija Gorica, katere dekan je bil Jožef Pavletič,⁶ je imela tik pred začetkom sovražnosti z Italijo 46.500 prebivalcev, daleč največ v celotni nadškofiji, in je bila razdeljena na 17 pastoralnih enot. Mesto Gorica je bilo pred vojno razdeljeno na štiri mestne župnije; stolna cerkev sv. Hilarija in Tacijana, župnijska cerkev sv. Ignacija na Travniku, župnijska cerkev sv. Vida in

⁵ Gorica, Bovec, Kanal, Kobarid, Cerklje, Krmin (Cormons), Črniče, Devin (Duino), Fiumicello, Gradišče ob Soči (Gradisca d' Isonzo), Komen, Ločnik (Lucinico), Tržič (Monfalcone), Šempeter pri Gorici, Tolmin, Visco in še Oglej (Aquilaia), ki je zaradi zgodovinskih razlogov predstavljal posebno cerkveno-upravno enoto.

⁶ Jožef Pavletič, rojen leta 1847 v Štandrežu, posvečen leta 1871, stolni kanonik. Umrli je 20. aprila 1921 v Gorici.

Modesta na Placuti in župnijska cerkev sv. Roka. Pastoralne enote goriške dekanije so bile skorajda povsem slovenske, le štiri mestne župnije v Gorici so bile mešane, italijansko-slovenske. Župnija sv. Roka v goriškem predelu Podturn je bila večinoma naseljena s Furlani.

V prelomnih dneh ob izbruhu prve svetovne vojne leta 1914 je goriška duhovščina prevzela vlogo posrednika med državo in državljani. Katoliški duhovniki so ljudem s prižnic posredovali ukaze vojaških oblasti, odloke in zahteve civilnih oblasti ter sporočila humanitarnih organizacij. Enotno so se vključili v propagandno-podporni stroj, ki ga je pognala avstro-ogrška država, tako njeni vojaški kot upravni organi. Preveval je domovinski duh, skrb za cesarja in državo. Vojaški vpoklic in obramba domovine sta veljala za dolžnost vsakega katoličana. Goriška duhovščina, tako slovenska kot furlanska in italijanska, je bila zvesta avstro-ogrski državi in habsburškemu cesarju. Ta odnos je večkrat prišel do izraza, zlasti ob cesarskih obiskih na Goriškem, ob državnih obletnicah in na šolskem področju.

Sicer je bilo bojno razpoloženje čutiti tudi v avstrijski Katoliški cerkvi, ki je grajala Srbijo zaradi atentata v Sarajevu. Isto stališče je imel tudi ves madžarski episkopat.⁷

Za Cerkev na Goriškem in nadškofa Sedeja je to pomenilo spopad, ki je imel tudi duhovne razsežnosti. Večina avstro-ogrskih škofov je izražala globoko vdanost habsburški vladarski družini in posledično državi. Imeli so jo za branik krščanstva, zato so v vojni videli napad na Habsburžane in seveda krščanstvo. Hkrati pa so verjeli, da lahko pomeni vojna neko notranje očiščenje za državo in družbo. Mislili in upali so, da bodo po vojni nastopile razmere, ko bo nemški (liberalni) vodilni sloj pripravljen sklepati kompromise.

Prva »vojna« okrožnica goriškega nadškofa Sedeja nosi pomenljiv naslov »Alea iacta est!«.⁸ Izdana je bila 29. julija 1914, le dan po avstro-ogrski vojni napovedi Srbiji, in je bila pisana v latinščini. Iz vsebine in namena moremo sklepati, da podpisani nadškof Sedej sam ni verjel v mirno rešitev nastale krize po uboju prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu.⁹

Že po začetku prvih vojaških operacij na vzhodni in jugovzhodni državni meji je bil iz goriške nadškofije poslan odlok, ki so ga v nedeljo, 2. avgusta 1914, brali po cerkvah:

»Danes bode od 3.–4. ure popoldne izpostavljeno v javno čiščenje presveto Rešnje Telo. Molili bomo skupno za srečno in kmalu končano vojsko, moli-

⁷ D. R. Živojinović, *Vatikan i prvi svetski rat 1914–1918*, Beograd 1978, str. 302–304; *Benedetto XV, I cattolici e la prima guerra mondiale*, zbornik referatov z znanstvenega posveta v Spoletu, 7.–9. september 1962, ur. Giuseppe Rossini, Rim 1963, str. 815–820.

⁸ V prevodu: *Kocka je padla!* Ta znameniti rek je izrekel rimski vojskovodja Julij Cezar, ko je leta 49 pr. Kr. prekoračil reko Rubikon in začel državljansko vojno.

⁹ *Folium ecclesiasticum Archidioecesis Goritiensis*, Gorica 1914, str. 58.

li bomo za presvitlega cesarja, za naše vojake in domovino. Pridite v obilnem številu. Pri nas bo vsaki dan ob 6. uri sveta maša pred izpostavljenim svetim Rešnjim Telesom in potem molitve za srčen izid vojske. Boljše je sveta maša z blagoslovom kot samo večerni blagoslov. Pridite k sveti maši vsaki dan v obilnem številu. Med vsako sveto mašo bo vsak duhovnik priporočal Bogu naše vojake, po vsaki sveti maši pa se bode molilo en oče naš in češčeno Marijo za srečen izid vojske.«¹⁰

Tovrstne priprošnje in molitve so se odvijale po vseh župnijah, npr. tudi v Batujah: »S septembrom so se začele molitve za srečen izid vojske. Poleg nedelj in praznikov je bila vsaki petek sv. maša pred izpostavljenim Najsvetejšim z molitvami ob vojski. Mnogi so pristopali k sv. obhajilu.«¹¹

Goriški nadškof Sedej je duhovnikom naročil, da oznanijo posebne molitve za čas vojne:

1. ob nedeljah po sv. maši ali po molitvi dodatek: Molimo za cesarja, vojake in domovino ter tri Očenaše in tri Češčena Marija;
2. po vsaki tihi sv. maši en Očenaš in ena Češčena Marija;
3. mašniki pri sv. maši pa opravljamo še posebno molitev za čas vojske.¹²

Zaradi vojne se je okrepila povezanost z lokalnimi svetniki in zavetniki. Duhovniki so spodbujali njihovo češčenje, da bi jim ti izprosili varnost in mir. Pomnožile so se tudi različne oblike cerkvenih obredov. Primer iz solkanske župnije: »Danes popoldne služba božja, po blagoslovu poljubovanje svetinj svetega Roka. Pridite se priporočiti svetemu Roku, žalostni časi so.«¹³

Duhovniki so pomagali utrjevati spoznanje o nezamenljivi združljivosti države in Habsburžanov. Vojno napoved in avstro-ogrski vstop v vojno so večinoma šteli za nujni domovinski dejanji. Hkrati so ostarelemu cesarju Francu Jožefu namenili nesporno voditeljsko vlogo in ga obdali s plaščem nezmotljivosti v težkih vojnih časih. Zanj so posebej prosili tudi v Solkanu: »V torek rojstni dan presvitlega cesarja Franca Josipa. Če kedaj potrebuje presvitli cesar naše molitve, potrebuje jih letos. Pridite k sveti maši vsi, ki morete, in prosite Boga pomoči za prelubo domovino in njenega ljubljenega cesarja.«¹⁴

Prosvetiteljska vloga Cerkve je prišla do izraza pri pridobivanju vernikov za načrte državnih in paradržavnih organov ter ustanov civilne družbe. V Goricah je deloval Slovenski odsek Deželnega pomožnega društva za Rdeči križ.

¹⁰ ŽA Solkan, *Oznanična knjiga župnije Solkan za leto 1914*, 2. avgust 1914; ŽA Šempas, *Oznanična knjiga župnije Šempas 1910–1915* (naprej so strani iztrgane iz zvezka).

¹¹ ŽA Batuje, *Župnijska kronika* (v originalu: *Zgodovina in zapiski župnije od začetka do l. 1928*), zapis za leto 1914.

¹² ŽA Šempas, *Oznanična knjiga, deveta nedelja po binkošti*, 2. avgust 1914.

¹³ ŽA Solkan, *Oznanična knjiga župnije Solkan za leto 1914*, 16. avgust 1914.

¹⁴ Prav tam.

Med člani je bilo veliko goriških duhovnikov.¹⁵ Čeprav je imel Rdeči križ kot nevladna in človekoljubna organizacija med vojno velike zadolžitve, marsikje te organizacije niso poznali. V Šempasu jih je o tem podučil tedanji župnik Blaž Grča:¹⁶ »Po vseh mestih v Avstriji pa tudi po drugih državah obstoji društvo, ki se imenuje »Rudeči križ«. Namen društva je ob času vojske skrbeti za ranjene vojake. Slovenski oddelek tega društva je poslal prošnjo do vsih občin, da bi nabirali milodare za ranjene vojake. V ta namen bo bira jutri popoldne v cerkvi. Kdor pa daruje vsaj eno krono naj prinese k meni, da se zapiše njegovo ime med dobrotnike.«¹⁷

Ljudje, zlasti mobiliziranci, so se večinoma v velikem številu odzivali na priporočila krajevnih duhovnikov k obisku maše in prejemu sv. obhajila pred odhodom v vojaške enote. »Milo so še odmevale orgle, z bridkostjo v srcu so peli pevci, ki so odhajali na bojno polje. Med sv. mašo in zlasti med obhajilom so se skoro vsi solzili.«

Zaradi odhoda mož in fantov na fronto se je spremenilo tudi sodelovanje pri bogoslužju. V Batujah se je spremenila sestava cerkvenega pevskega zbora: »Ker so skoro vsi pevci odšli na bojno polje, se je vpeljal za cerkveno petje mešan zbor.«¹⁸

Tik pred vojno so na Mirenskem gradu začeli delovati slovenski lazaristi (Misijonska družba). Po deželi so sloveli kot voditelji duhovnih vaj. »Misijonarji na Gradu«, kot so se podpisali, so v začetku oktobra 1914 vabili tudi mobilizirance: »Duhovne vaje za rekrute, ki morajo vže 25. t. m. k vojakom, bodo prih. nedeljo in ponedeljek t. j. 10. in 11. t. m. pri žalostni M. B. na Gradu v Mirnu. Ako kedaj, potrebno je gotovo v sedanjih resnih časih našim fantom novincem, da poskrbe za svojo dušo ter dobe nekaj lepih navkov in navodil za vojaško življenje v vojnem času. Prosimo čč. gg. dušne pastirje, da priporoče te duhovne vaje novincem svoje duhovnije. Ker se oglasi za prih. nedeljo gotovo dosti mladeničev bodo naslednjo nedeljo in ponedeljek t. j. 18. in 19. okt. druge duhovne vaje za ostale mladeniče.«¹⁹

Z začetkom vojne se je v deželi povečala vojaška prisotnost. Po vaseh so se nastanili vojaki različnih polkov in veroizpovedi. Duhovniki so se jih razveselili, saj so čutili v vojski podaljšano roko oblasti. Vendar se je pojavila nova nevarnost na področju javne morale. Neredko se je namreč dogajalo, da so krajevna dekleta rada gledala za postavnimi fanti v vojaški službi. Spet je bil duhovnik

¹⁵ Edinost, 30. avgust 1914, str. 3.

¹⁶ Blaž Grča, rojen leta 1846 v Predvdoru na Gorenjskem. Mašniško posvečenje je prejel leta 1871. Deloval je v goriški nadškofiji. Leta 1892 je prišel iz župnije Čepovan v Šempas. Več mandatov je bil tudi član goriškega deželnega zbora. Po vojni se je umaknil v ljubljansko škofijo. Umrli je 25. decembra 1938 v Kranju.

¹⁷ ŽA Šempas, *Oznanična knjiga*, 16. avgust 1914.

¹⁸ ŽA Batuje, *Župnijska kronika*, zapis za leto 1914.

¹⁹ Novi čas, 8. oktober 1914, str. 3.

tisti, ki je skrbel za javno moralo. Tako je bilo tudi v kuraciji Bilje. Tamkajšnji kurat Ciril Zamar²⁰ je med pridigo na mali šmaren (8. septembra) 1914 na vernike naslovil priporočilo in opozorilo: »Imamo sedaj vojake – priporočam, da ste proti njim potrpežljivi, da odnesejo iz Bilj in ohranijo na Bilje lepe vtise in spomine. Dekleta naj bodo pametna, ne pa tako lahkomišelna, da se jim drugi smejejo.«²¹

Ob izbruhu vojne so se spremenile tudi gospodarske razmere, povečali so se posegi države v smeri planskega gospodarstva. Čeprav je večina vojakov naivno pričakovala, da bodo kot zmagovalci do božiča že doma, se je vojna zavlekla. Država je potrebovala tudi svež kapital, zato so se začela vrstiti vojna posojila (Kriegsanleihe), ki so omogočala pridobivanje denarja za nadaljevanje vojne. Tudi goriški duhovniki so bili vneti spodbujevalci razpisov za vojna posojila. Nekateri so jih tudi sami vpisovali, saj so menili, da je denar namenjen za zmago katoliške Avstrije.²²

Na angelsko, to je prvo oktobrsko nedeljo leta 1914, so se na Mirenskem gradu zbrale vse Marijine družbe iz goriške okolice.²³ Prišlo je okrog 6000 članic. Slovesno mašo je daroval prošt in deželni glavar msgr. dr. Luigi Faidutti. Okoliški duhovniki so priredili pravcato propagandno akcijo in dekleta spodbujali k udeležbi. Zunaj romarske cerkve so bili postavljeni slavoloki in na enem se je lesketal zlat napis: »Marija nam pomaga, Avstrija da zmaga.«

Na Goriškem je jeseni 1914 vladal navidezen mir. Vrstile so se cerkvene slovesnosti za mir in zmago. Velika procesija »za srečen izid vojske«, ki jo je vodil nadškof Sedej, je bila 13. septembra 1914. Vila se je iz goriške stolnice do frančiškanskega samostana na Kostanjevici. Procesija se je zaključila z mašo, ki jo je daroval nadškof Sedej. Ljubljanski časopis Slovenec je med drugim poročal: Pobožnega ljudstva je bilo ogromno število.²⁴

Nasploh so se na Goriškem v oktobru 1914 vrstile molitve za mir in zmago avstro-ogrskega orožja v vojni: »V kapucinski cerkvi v Gorici se bo celi mesec oktober opravljal sv. rožni venec, nato blagoslov z Nasvetejšim in sicer zvečer ob 6. uri navadne dni, ob nedeljah pa ob 4. in pol, da se izprosi zmago naši vojski in zopetni mir.«²⁵

V romarski cerkvi na Sveti gori je bila 8. novembra 1914 velika procesija solkanske župnije »za zmago našim vojakom zoper vse sovražnike našega ce-

²⁰ Ciril Zamar, rojen leta 1878 v Medani v Brdih. Mašniško posvečenje je prejel leta 1904. V Bilje je prišel leta 1911 in ostal tam do smrti, 19. aprila 1940. Bil je velik narodnjak. V Biljah se je izkazal tudi na socialnem in gospodarskem področju, saj je vodil tamkajšnjo posojilnico.

²¹ Ža Bilje, *Oznanična knjiga*, 8. september 1914.

²² R. Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, magistrska naloga, Ljubljana, 2004, str. 45.

²³ Prav tam, str. 51.

²⁴ Slovenec, 16. september 1914, str. 4.

²⁵ Novi čas, 1. oktober 1914, str. 5.

sarstva«. Pozivu glavnega organizatorja, solkanskega župnika Jakoba Rejca, naj bi se sodeč po časopisnih poročilih odzvalo skoraj devet tisoč vernikov. Mašo je daroval goriški nadškof Sedej, pridigal pa deželni glavar Faidutti.²⁶

Podobne procesije »za mir in zmago« so se odvijale tudi drugod po deželi. Bile so del ljudske tradicije, ki je prišla še posebej do izraza v težkih trenutkih vojne nevarnosti. Krajevna duhovščina je seveda take izraze ljudske vernosti podpirala in pri tem aktivno sodelovala. Poleg Svete gore je bilo v jesenskih dneh leta 1914 in pomladnih dneh leta 1915 zelo oblegano drugo znano romarsko središče v goriški nadškofiji, otok Barbana v gradeški laguni. Tja so romali predvsem Furlani iz vzhodne Furlanije. Tudi lokalni verski listič *La Madonna di Barbana* je zabeležil povečano število romarjev v primerjavi z leti pred začetkom prve svetovne vojne. Prihajalo je predvsem kmečko prebivalstvo različnih starosti, spolov in socialnega stanu. Med njimi je bilo tudi veliko vpoklicanih vojakov, ki so se odpravljali na fronto. Vsem je bila skupna molitev in prošnja za čimprejšnjo vrnitev domačih.²⁷

Čeprav je nadškof Sedej večkrat javno izražal lojalnost, vdanost državi in cesarski družini ter je imel vojno za pravično izbiro izzvanega, se Cerkev na Goriškem ni neposredno vmešavala v vojaške zadeve, ni npr. zbiral vojaških prostovoljcev za odhod na fronto. Tudi ni podatkov, ki bi kazali, da je nadškof Sedej obiskoval posamezne vojašnice na Goriškem. V tem se je razlikoval od ljubljanskega škofa Jegliča, ki se je rad udeleževal vojaških proslav in agitiral za prostovoljce: »V ponedeljek 15/2 sem bil v Gorici. Prišel je tudi tržaški škof Karlin. Povedal sem o pozivu da delamo za prostovoljne strelce. V Gorici in v Trstu tega poziva ni.«²⁸ Nedvomno drži, da je bil vojaško-politični položaj Ljubljane nekoliko drugačen od Gorice.

Konec leta 1914 so se že nakazovali novi problemi. Dotedanja avstro-ogrška zaveznica Italija, ki je ob začetku spopadov razglasila nevtralnost, je začela kazati sovražen odnos.

Pravzaprav so si vsi vpleteni v svetovno vojno prizadevali, da bi Italijo pridobili na svojo stran. Sveti sedež se je znašel v neugodnem položaju. V Italiji je še vedno ostajalo prisotno tako imenovano rimsko vprašanje, to je nerešen položaj med italijansko liberalno državo in Svetim sedežem oziroma Cerkveno državo. Papež in svetovalci so si prizadevali, da bi Italijo zadržali izven konflikta, kajti zavedali so se, da je habsburška monarhija branik katoliške vere v srednji in vzhodni Evropi. Tako so se že v začetku jeseni 1914 s posredovanjem Svetega sedeža začela pogajanja.²⁹

²⁶ Slovenec, 12. november 1914, str. 3; *Novi čas*, 12. november 1914, str. 3–4.

²⁷ *La Madonna di Barbana*, leto 4, 4. april 1915, str. 91.

²⁸ Nadškofijski arhiv Ljubljana (NSAL), *Jegličev dnevnik*, 4. zvezek, 20. februar 1915.

²⁹ Živojinović, *Vatikan i prvi svetski rat*, str. 35–56; G. Verucci, *La Chiesa nella società contemporanea*, Roma–Bari, 1999, str. 3–4.

4 CERKEV IN BOJI OB SOČI

Spomladi 1915 je bilo že popolnoma jasno, da se vojni z Italijo ni mogoče izogniti. To so pokazale tudi priprave na bližajoči se vojni spopad. Državne oblasti so začele izvajati ukrepe za zaščito jugozahodne državne meje. Z vzhodne fronte so v naglici pripeljali vojaške okrepitve, začeli so z izgradnjo obrambnih sistemov. Seveda je tudi duhovščina slutila, da se nekaj pripravlja. Večina slovenskih duhovnikov, tako tistih na odgovornih mestih kot podeželskih župnikov, vikarjev in kuratov, je menila, da so za vse krivi Italijani. To potrjuje pismo škofa Jegliča, namenjeno duhovnikom in vsem vernikom, objavljeno v Slovincu ob italijanskem vstopu v prvo svetovno vojno: »Italija je namreč napadla Avstrijo, ker je katoliška, ker je še edina močna obramba sv. Očeta in svete katoliške Cerkve. Zato jo hočejo uničiti prostozidarji, odpadniki od Boga in sovražniki Jezusovi.«³⁰

Nadškof Sedej je očitno predvideval, da se bliža konec navideznega miru tudi v goriški nadškofiji. Na odgovorno mesto tolminskega dekana je aprila 1915 imenoval mirenskega župnika Ivana Rojca,³¹ dotedanjega dolgoletnega dekana Jožefa Kraglja³² pa upokojil. Prav tako je duhovnikom iz vzhodne Furlanije odredil, da so marca in aprila 1915 na nadškofijo poslali vrednejše predmete in cerkveno posodje ali pa so jih zakopali ali zazidali v domačem kraju.³³ Goriška nadškofija se je ob koncu maja 1915 znašla v vojni na lastni zemlji.

Sredi poletja 1915 se je nadškof Sedej zaradi nevarnosti le moral umakniti iz Gorice, čeprav je tik pred začetkom spopadov z Italijo svojim duhovnikom s posebno okrožnico ukazal, naj ne zapuščajo svojih vernikov. Razmere so postale nevzdržne: »Služabnik nadškofov ima v kuhinji na mizi celo zbirko granatnih in šrapnelskih ovojev, ki so eksplodirali v škofijski palači in na škofijskem vrtu. Nadškof se pa vendarle še pogumno drže doma in hodijo na sprehod v okolico.«³⁴

³⁰ Slovenec, 29. maj 1915, str. 2.

³¹ Ivan Rojec, rojen leta 1866 v Trstu. Mašniško posvečenje je prejel leta 1890 v Gorici. Kot kaplan in župnik je deloval na Goriškem (Solkan, Bilje, Miren). Aktiven je bil na socialno-gospodarskem in političnem področju, kjer se je priključil delovanju mladostrujarjev znotraj goriške SLS. Leta 1913 je bil izvoljen v goriški deželni zbor. Spomladi 1915 je postal tolminski dekan. Med vojno se je trudil za prizadeto civilno prebivalstvo. Sredi novembra 1915 je tudi uradno postal nadškofov delegat za dušno pastirstvo med slovenskimi begunci. Po vojni je prejel več cerkvenih častnih nazivov in imenovanj. Umrli je v Tolminu 2. septembra 1928.

³² Jožef Kragelj, rojen leta 1845 v Volčah, posvečen 1868 v Gorici. Od 1877 župnik in dekan v Tolminu. Umrli je 16. avgusta 1917 kot begunec v Ljubljani.

³³ G. del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. del, Videm/Udine, 1939, str. 380.

³⁴ Črniška kronika, 14. julij 1915.

Fotografija 2: Nadškof Francišek Borgia Sedej, fotografiran v Vipavskem križu med prvo svetovno vojno

(Vir: Fotografijo hrani Društvo soška fronta Nova Gorica)

Kaj bi se zgodilo ob morebitnem Sedejevem vztrajanju v Gorici in čakanju na italijansko vkorakanje, lahko danes samo ugibamo. Čeprav je šlo za nekoliko drugačne okoliščine, je vendarle mogoče Sedejevo ravnanje primerjati z delovanjem kardinala Desireja Mercierja iz Mechelena, primasa Belgije. Doživel je nemško vkorakanje in grobo kršenje belgijske nevtralnosti avgusta 1914, udeležil se je volitev novega papeža in se vrnil v domačo škofijo. Med vojno je z dovoljenjem nemških zasedbenih oblasti nekajkrat potoval v Rim in se ponovno vrnil v Belgijo, čeprav je neutrudno deloval za obnovo belgijske suverenosti in na različne načine (pridige, poslanice, intervjuji) opozarjal na nemške okupacijske nepravilnosti ter si s tem nakopal nemško jezo.³⁵

Vsekakor so bile varnostne razmere na Goriškem poleti 1915 zelo napete. Veliko pastoralnih enot je bilo že okupiranih. Šlo je večinoma za furlanske oz. italijanske župnije iz Avstrijske Furlanije in slovenske iz Brd in Zgornjega Posočja. Že kmalu po začetku vojne jih je zasedla italijanska vojska. Mesto Gorica je že zapustila več kot polovica meščanov. Avstro-ogrski general Erwin Zeidler, poveljnik 58. pehotne divizije, ki je branila Gorico, je nadškofu svetoval, naj za-

³⁵ Živojinović, *Vatikan i prvi svetski rat*, str. 211–230.

pusti mesto. Že od junija 1915 je bila Gorica pod ognjem italijanskega topništva, kar je povzročilo žrtve tudi med civilisti.³⁶ Zanimivo je, da je nadškof Sedej še 27. julija 1915 podelil mašniško posvečenje petim slovenskim duhovnikom. To se je zgodilo v zasebni kapeli sv. Odrešenika na nadškofijskem ordinariatu. Še isti dan je odpotoval v Vipavo.

Odrpito je ostalo vprašanje Sedejevega »namestnika« oziroma generalnega vikarja, ki bi prevzel nadškofove dolžnosti v času njegove odsotnosti z nadškofijskega sedeža v Gorici. To funkcijo je *de facto* opravljal monsignor Francesco Castelliz,³⁷ častni kanonik in ravnatelj goriškega centralnega bogoslovnega semenišča. *De iure* je bil msgr. Castelliz za Sedejevega predstavnika v Gorici imenovan v začetku leta 1916. Nosil je naziv »začasni vodja Nadškofijske pisarne«. Potrebno je dodati, da je bil msgr. Castelliz po naravi človek, ki se je rad hvalil in si pripisoval zasluge za neobstoječe zadeve. Ni dokumenta, ki bi potrjeval, da je nadškof Sedej msgr. Castelliza imenoval za generalnega vikarja goriške nadškofije, niti ne najdemo tovrstnega podpisa na listinah. Mogoče gre tu iskati vzroke za poznejše napetosti med njima v dvajsetih letih, ko se je msgr. Castelliz zoperstavil svojemu predpostavljenu in bil zato cerkveno kaznovan. Del Bianco sicer msgr. Castelliza naslavlja z generalnim vikarjem (*vicario generale*), vendar tega ne utemeljuje. Najverjetneje izhaja to Del Biancovo poimenovanje iz funkcije, ki jo je msgr. Castelliz opravljal na sedežu nadškofije.³⁸

Dejstvo je, da je msgr. Castelliz ostal v Gorici praktično do konca, iz mesta se je umaknil šele zvečer, 6. avgusta 1916. Do konca julija 1915 je bival v prostorih centralnega bogoslovnega semenišča, nato se je preselil v prostore nadškofijske stavbe. Dejansko je bil v pisnih stikih s svojim predstojnikom Sedejem. Ni dokumentov, ki bi dokazovali, da sta se med koncem julija 1915 in začetkom avgusta 1916 kdaj srečala. Msgr. Castelliz je v času Sedejeve odsotnosti dejansko deloval kot vodja Nadškofijske pisarne, saj na dokumentih najdemo njegovo ime in podpis. Ohranjenih pisem iz tega obdobja je šestnajst, zajemajo čas od konca decembra 1915 do 2. avgusta 1916, ko je odšlo zadnje pismo iz Gorice v Stično. Msgr. Castelliz se je iz Gorice umaknil v Gradec na Štajersko, kjer je deloval med tamkajšnjimi goriškimi begunci.³⁹

V Vipavi je nadškof Sedej ostal do 23. avgusta 1915. Nato se je umaknil v župnijo Ravne pri Cerknem, ki je bila v tistem času brez duhovnika (*vacat*). Kot je sam

³⁶ C. Medeot, *Lettere da Gorizia a Zaticina*, Videm/Udine 1975, str. 17–18; G. del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. del, str. 86–87.

³⁷ Francesco Castelliz, rojen 31. januarja 1862 v Gorici, v premožni družini. Duhovnik je postal leta 1884 in je kar 49 let opravlja službo kateheta na različnih šolah. V letih 1895–1908 je bil ravnatelj Malega semenišča, od 1908 do 1923 pa ravnatelj goriškega Centralnega semenišča. Pred prvo vojno je bil vdan državi in monarhiji, po vojni je spremenil stališče in postal navdušenec za nov italijanski režim. Leta 1925 se je celo zapletel v poskus odstavitve nadškofa Sedeja. Umrl je leta 1934 v Gorici.

³⁸ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. knjiga, str. 291.

³⁹ Prim. Medeot, *Lettere*, str. 17–30; I. Santeusano, *Chiesa e lotte nazionali nel caso di mons. Francesco Castelliz*, v: Studi Goriziani, letnik 87–88, Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, Gorica 1998, str. 257–269; Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. del, str. 89.

nadškof zapisal marca 1918, po vrnitvi iz Stične v Gorico: »Subscriptus Archipraesul sub finem julii 1915 suadente duce militari residentiam suam dereliquens secessit Vipacum, postea in Ravne prope Circhinam domicilium fixit.«⁴⁰

Za začasno namestitev na Cerkljanskem sta obstajala dva poglobitna razloga:

1. Bivanje na ozemlju goriške nadškofije, ki je bilo varno pred vojnimi spopadi.
2. Bližina nadškofovega doma v bližnjem Cerknem.

Očitno je bila vsaj višja duhovščina, mislim zlasti na dekane, dobro obveščena o gibanju in nastanitvi goriškega nadškofa: »God našega nadškofa Dr. Franč. Borg. Sedeja. Granate so ga prepodile iz Gorice, (najprej nekaj tednov v Vipavo), potem je odšel v Cerkno. Tja sem mu voščil, da bi se lahko kaj kmalu vrnil.«⁴¹

Isto lahko rečemo za goriške uršulinke, ki so sredi oktobra 1915 vedele za usodo nadškofa-begunca v Ravnah pri Cerknem, zanj so vneto molile in ga pomilovale, saj naj bi opravljal težko delo, »kot zadnji podeželski župnik.«⁴²

Nadškof Sedej je na Cerkljanskem bival dva meseca. Po dolgotrajnih selitvah je v začetku decembra 1915 našel trajnejšo nastanitev v cistercijskem samostanu v Stični. Za begunsko namestitev nadškofa so bili v igri tudi drugi kraji; Ljubljana, Maribor, Dunaj, Celje in Št. Andraž na Koroškem. V Stično mu je uspelo umakniti tudi goriško centralno bogoslovno semenišče in semeniško knjižnico. Pri iskanju primerne mesta in pri sami selitvi je bil nadškofu Sedeju v veliko pomoč deželni glavar dr. Faidutti. Bogoslovno semenišče je pričelo z delom že pred božičem. Pri namestitvi v Stični je nadškofu Sedeju precej pomagal tudi ljubljanski škof Jeglič. O tem je v svoj dnevnik zabeležil: »Prišel je 8/12 zvečer naš Metropolit. Zadržal se je na Dunaju zaradi zdravljenja zob. V Gorico ne more. Povabil sem ga, naj ostane pri meni. Tudi opat Zatičenski ga je povabil, naj bi ostal v Zatičeni, kjer so njegovi bogoslovci in profesorji. V četrtek 9/12 popoldne sva se odpeljala v Zatičino, da vidi kraj in obiše svoje klerike. Prav zadovoljen je bil, ker je kraj lep in miren, ter redovniki prav prijazni in je sklenil, da ostane v Zatičini. Danes se je odpeljal v Vipavo in če bo mogoče do Gorice, da vidi, kaj je poškodovanega in opravi neke nujne posle in potem se vrne. Prav vesel sem, da bo imel v Zatičini mirno življenje in bo sred svojih klerikov.«⁴³

Kot je razvidno iz Jegličevega dnevnika, se je Sedej v Stični dokončno namestil 23. decembra 1915. Skupaj z njim so prišli tudi profesorji in 36 bogoslovcev iz različnih škofij, ki so se prej šolali v bogoslovnem semenišču v Gorici.

⁴⁰ *Folium ecclesiasticum Archidioecesis Goritensis* (dalje FEAG), 31. marec 1918. Prevod: Podpisani nadškof je po nasvetu vojaškega poveljnika proti koncu julija 1915 zapustil svojo rezidenco, odšel v Vipavo in se potem naselil v Ravnah pri Cerknem.

⁴¹ Črniška kronika, 10. oktober 1915.

⁴² L. Pillon, *Cronaca del monastero delle Orsoline*, str. 397–470, v: *Qualestoria: La Grande Guerra nell'Isontino e sul Carso* (revija), letnik 26, št. 1–2, Trst 1998.

⁴³ NŠAL, Jegličev dnevnik, 4. zvezek, 11. december 1915.

»Tu bodo čakali, dokler ne bodo mogli nazaj v Gorico. Hvala Bogu, da so pri nas zavetišče dobili.«⁴⁴ Sredi oktobra 1916 je Sedej poročal, da je bilo v stiškem bogoslovju 30 goriških bogoslovcev, še toliko se jih je šolalo v Ljubljani.⁴⁵ Ljubljanska škofija je imela namreč organiziran svoj visokošolski študij teologije, za razliko od drugih škofij ilirske metropolije.

V Stični se je nadškof Sedej očitno dobro znašel: »Danes je bil v Ljubljani naš Metropolit. Hvala Bogu, zdrav je in zadovoljen, da je dobil zavetišče v Zatični za se in za bogoslovce.«⁴⁶

Med vojno je nadškof Sedej neutrudno skrbel za vse pomoči potrebne, še posebej ga je prizadela usoda številnih goriških beguncev. Zanje se je prav posebej zanimal, jih obiskoval v begunskih taboriščih in jim priskrbel duhovno oskrbo. Bil je tudi član Pomožnega odbora za begunce z juga, nase je poleti 1916 prevzel skrb za organizacijo pastoralne dejavnosti med begunci.⁴⁷ Pri tem se ni oziral na narodno pripadnost; med drugim je italijanskim beguncem v Ljubljani priskrbel duhovnika, poznejšega tržaško-koprškega škofa Alojzija Fogarja.⁴⁸

S škofom Jegličem je nadškof Sedej ohranjal pristne in redne stike. Velikokrat sta se obiskala, bodisi je prišel Jeglič v Stično ali Sedej v Ljubljano. Vsako srečanje z metropolitom je Jeglič zabeležil v svoj dnevnik: »V torek 10/X sem bil v Zatični; praznovali smo god nadškofov; bil je vesel. Srce ga boli, ker mu je nadškofija vsa razdrta in uničena, duhovniki in verniki povsod razkropljeni.«⁴⁹

Dne 10. oktobra 1916 je Sedej prejel številne čestitke za god. Črniški dekan Novak⁵⁰ mu je voščil: »Bog daj, da bi vam prihodnji god Vaša duhovščina voščila v Gorici!«⁵¹

Kot je razvidno iz Jegličevega dnevnika, so se vsi škofje Ilirske metropolije, razen Pederzollija, udeležili pogreba cesarja Franca Jožefa na Dunaju. V Ljubljano so se skupaj pripeljali jutraj, 2. decembra 1916.⁵²

⁴⁴ Črniška kronika, 6. januar 1916.

⁴⁵ Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, str. 24.

⁴⁶ NŠAL, Jegličev dnevnik, 4. zvezek, 16. marec 1916.

⁴⁷ C. Medeo, *Storie di preti Isontini internati nel 1915*, Gorica 1979, str. 23–25.

⁴⁸ Alojzij Fogar, rojen leta 1882 v Pevmi, mašniško posvečenje je prejel 1907. Tržaško-koprski škof v letih 1923–1936, ko je bil zaradi fašističnih pritiskov razrešen. Umrl je 26. avgusta 1971 v Rimu.

⁴⁹ NŠAL, Jegličev dnevnik, 5. zvezek, 12. oktober 1916.

⁵⁰ Alojzij Novak, rojen leta 1881 v Trnovem pri Ilirski Bistrici, njegov rod sicer izhaja iz Šturij (Ajdovščina). Posvečen leta 1905 v Gorici. Na Dunaju je pripravljaval doktorat na temo »Zakonska zveza v stari zavezi«. Od decembra 1914 je bil župnik in dekan v Črničah, kjer je ostal kar trideset let. V tem času je pisal zanimivo župnijsko kroniko. Poleti 1944 ga je goriški nadškof Margotti imenoval za stolnega kanonika. Umrl je 30. avgusta 1967 v Gorici, pokopan je v Črničah.

⁵¹ Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia – Nadškofijski arhiv v Gorici (ACAG), fond Arcivescovi, mapa Sedej 3, fol. 984.

⁵² NŠAL, Jegličev dnevnik, 5. zvezek, 2. december 1916.

5 ITALIJANSKA OSVOJITEV GORICE IN POSLEDICE ZA CERKEV

Po padcu Gorice v italijanske roke avgusta 1916 se je umaknila tudi velika večina preostalega civilnega prebivalstva in skoraj vsi duhovniki. O Katoliški cerkvi na Goriškem lahko tedaj govorimo kot o razseljeni skupnosti, ki je svoje poslanstvo opravljala v begunstvu širom tedanje monarhije. Tudi nekateri duhovniki so našli ustrezno biblično povezavo s starozaveznim odhodom Judov v babilonsko izgnanstvo po padcu Jeruzalema leta 586 pr. Kr. Ob italijanskem vkorakanju je bilo v Gorici le še okrog 3.500 meščanov, od tega 2.612 katoličanov, 12 protestantov in 28 judov. Avstrijske oblasti so na varno umaknile večino vrednejših umetniških in muzejskih predmetov.⁵³ Ob vkorakanju so dale italijanske oblasti zastražiti veliko večino pomembnejših in vrednejših stavb v mestu, tudi cerkva. Bali so se plenjenja in uničevanja. Vrednejše predmete v cerkveni lasti, šlo je predvsem za bogato knjižnico frančiškanskega samostana na Kostanjevici, knjižnico goriškega kapucinskega samostana in ostanke nadškofijske knjižnice, so spravili v zaboje in odpeljali v Videm. Zaupali so jih v varstvo videmskemu nadškofu Rossiju. Knjižnico iz kapucinskega samostana so spravili v 166 zabojev in jo s soglasjem nadškofa Rossija spravili v videmski kapucinski samostan.⁵⁴

Dotedanja cerkvena uprava goriške nadškofije, ki jo je predstavljal imenovani Sedejev namestnik msgr. Castelliz, se je z njegovim umikom povsem sesula. V Gorici, ki je pred vojno štela dobrih 30.000 prebivalcev, je bilo decembra 1916 po italijanskem štetju samo še dobrih 2.000 ljudi, od tega kar tri četrtine Italijanov. Goriška Cerkev je doživela hud udarec. Novembra 1916 je italijanski vojaški škof Angelo Bartolomasi poslal prošnjo Generalnemu sekretariatu za civilne zadeve, da se uredi cerkvena uprava v mestu in okolici. Škof Bartolomasi je cerkveno-upravno odgovarjal za celotno italijansko zasedbeno ozemlje. Želel je mesto povzdigniti v sedež dekanije s posebnimi pooblastili. Tak status sta znotraj zasedenega ozemlja goriške nadškofije že imela Krmin za vzhodno Furlanijo in Brda ter Kobarid za Posočje. To je storil z vednostjo predvojnega krmanskega dekana Giuseppeja Peteanija,⁵⁵ sicer imenovanega dekana s posebnimi pooblastili za vzhodno Furlanijo, ki je dotlej cerkveno upravljal zasedeno ozemlje ob spodnji Soči. Italijanske oblasti so Gorici verjetno hotele povrniti pomen, ki ga je uživala kot uveljavljen škofijski in metropolitanski sedež. Vendar do take rešitve ni prišlo, verjetno zaradi neposredne bližine vojnih spopadov, ki so se preselili vzhodno od mesta, in majhnega števila preostalega civilnega

⁵³ Del Bianco, *La guerra e il Friul*, 2. del, str. 328–332.

⁵⁴ D. Fortunat Černilogar, *Materiale ostaline soške fronte*, magistrska naloga, Ljubljana 1996, str. 43–52; U. Ojetti, *Lettere alla moglie 1915–1919*, Firenze 1964.

⁵⁵ Giuseppe Peteani, rojen leta 1861 v Gorici, posvečen leta 1884. Krminski dekan od leta 1900 do smrti, 28. junija 1926.

prebivalstva. V obstoječo mrežo cerkvene ureditve je bila sicer vključena tudi Gorica, na čelo goriške dekanije je bil postavljen Carlo de Baubela,⁵⁶ eden redkih duhovnikov, ki se niso umaknili pred italijanskim vkorakanjem in dotedanji župnik pri sv. Roku. Tako je župnik Baubela med januarjem in oktobrom 1917 upravljal vse goriške župnije. Na to mesto ga je v pismu z dne 7. decembra 1916 imenoval prav krminski dekan Peteani, dekret pa je izdal sam vojaški škof Bartolomasi. Župnik Baubela je ob tem zastopal interese stolnega kapitlja in nadškofijskih semenišč ter užival vse cerkvene pravice, ki so jih imeli imenovani dekani goriške nadškofije. Nadalje krminski dekan Peteani Baubeli sporoča, da se mora za svoje civilne pravice pozanimati pri Generalnem sekretariatu za civilne zadeve s posredovanjem lokalnega civilnega komisarja.⁵⁷

Največji slovenski begunski val je sledil zasedbi Gorice avgusta 1916. Okrog 50.000 beguncev je ostalo na slovenskem etničnem ozemlju, največ na Kranjskem. Ostali so našli zatočišče v begunskih taboriščih, največ v Spodnji Avstriji. Najbolj »slovensko« je bilo taborišče Bruck na Litvi, sledila sta mu Steinklamm pri St. Pöltnu in Gmünd na češki meji. Nekaj slovenskih beguncev je bilo tudi v taborišču Wagna pri Lipnici na Štajerskem, toda zanje je bilo to bivanje bolj prehodnega tipa. V njem so namreč prevladovali italijanski in furlanski begunci. Veliko slovenskih beguncev je našlo zatočišče na Češkem in Moravskem, kjer so nastale prave strnjene slovenske begunske kolonije.⁵⁸

Kot je zapisal črniški dekan Novak, se je glavni begunski val zaključil 21. avgusta 1916. Očitno sta mu bila poznana cilj in usoda beguncev, saj je zapisal, da odhajajo na Dolenjsko in v begunska taborišča Bruck na Litvi in Wagna pri Lipnici.⁵⁹

V nadaljevanju navajam seznam cerkvenih upravnih enot (župnije, kuračije, vikariati) goriške nadškofije, ki so zaradi vojne spremenile svoj sedež in so naprej delovale v begunstvu.⁶⁰ Pri tem sem upošteval le enote na slovenskem etničnem ozemlju, nisem pa vključil pastoralnih enot, ki jih je italijanska vojska zasedla že ob začetku sovražnosti (Posočje, Brda):

⁵⁶ Carlo de Baubela, doktor teologije, rojen leta 1852 v Villi Vicentini, posvečen leta 1876, kar 32 let župnik pri sv. Roku v Gorici. Tam je umrl 26. decembra 1927.

⁵⁷ ŽA župnije sv. Roka v Gorici (Archivio parrocchiale di San Rocco, Gorizia); arhiv je shranjen v dveh omarah. Del ga hranijo v župnijskem uradu pri Sv. Roku, del pa v omari za oltarjem v župnijski cerkvi sv. Roka v Gorici. Arhiv je neurejen in nepopisan. Delno je ohranjen po kronološkem zaporedju, delno po tematskih sklopih; G. B. Panzera, *Cormons 1914–1918*, Krmin 1998, str. 106–112.

⁵⁸ Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden, Tätigkeits-Bericht, Dunaj 1916, str. 29–30; Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden, Zweiter Tätigkeits-Bericht, Dunaj 1917, str. 107.

⁵⁹ Črniška kronika, 21. avgust 1916.

⁶⁰ *Slovenski begunski koledar za leto 1917*, izdal in založil dr. Luigi Faidutti, goriško-gradiščanski deželni glavar, Ljubljana 1917, str. 126–128.

Ime enote	Nov naslov
Nadškofijski ordinariat Gorica	Stična
Župnijski urad stolne cerkve v Gorici	Stična
Župnijski urad na Placuti v Gorici	Stična
Kuracijski urad Štandrež pri Gorici	Ajdovščina
Župnijski urad sv. Ignacija v Gorici	Maribor, Domplatz 18
Župnijski urad Solkan	Ravne, pošta Cerkno
Vikariatski urad Kromberk pri Gorici	Cerknica
Vikariatski urad Št. Maver	Kamnje, pošta Črniče
Vikariatski urad Ravnica	Lokve, pošta Trnovo pri Gorici
Kuracijski urad Grgar	Čepovan
Kuracijski urad Pevma	Spodnja Idrija, pošta Idrija
Župnijski urad Kanal	taborišče Bruck an der Leitha
Vikariatski urad Deskle	Št. Martin pri Kranju
Vikariatski urad Plave	Št. Martin pri Kranju
Vikariatski urad Osek	Škocjan pri Mokronogu
Župnijski urad Šempas	Col nad Ajdovščino
Župnijski urad Devin	Trnovo pri Gorici
Vikariatski urad Brestovica	taborišče Steinklamm
Vikariatski urad Doberdob	Sv. Planina, pošta Trbovlje
Vikariatski urad Jamlje	Sv. Planina, pošta Trbovlje
Vikariatski urad Kostanjevica	Kazlje, pošta Tomaj
Vikariatski urad Mavhinje	Šempolaj, pošta Prosek
Vikariatski urad Temnica	Kazlje, pošta Tomaj
Kuracijski urad Nabrežina	Ježica pri Ljubljani
Kuracijski urad Opatje selo	Nemški Rut, pošta Grahovo pri Bači
Župnijski urad Komen	Lokev, pošta Divača
Vikariatski urad Gabrovica	Kamnik
Vikariatski urad Lipa	Stična
Vikariatski urad Vojščica	Štorje, pošta Sežana
Kuracijski urad Gorjansko	Merče, pošta Sežana
Kuracijski urad Kobjeglava	Podgorje, Istra
Župnijski urad Škrbina	Selca pri Škofji Loki
Župnijski urad Ločnik (Lucinico)	Ljubljana, Kopališka ulica 10
Kuracijski urad Števerjan (Št. Ferjan)	Sv. Ožbolt, pošta Trojane
Kuracijski urad Podgora	Praga – II. okraj, Emaus
Župnijski urad Šempeter (Št. Peter pri Gorici)	Dunaj – I. okraj, Vorlaufstrasse 4
Vikariatski urad Vrtojba	Metlika
Kuracijski urad Bilje	Vrhnika
Župnijski urad Dornberk (Dornberg)	Salež, pošta Prosek
Kuracijski urad Gabrije	Podgorje, Istra
Župnijski urad Miren	Gora pri Sodražici
Vikariatski urad Sovodnje	Šentlovrenc (Št. Lovrenc) na Dolenjskem

Ime enote	Nov naslov
Župnijski urad Prvačina	Kamnik
Vikariatski urad Gradišče nad Prvačino	Kamnik
Župnijski urad Renče	Št. Vid nad Ljubljano
Župnijski urad Vogrsko	Vojnik pri Celju
Župnijski urad Tolmin	Zadlaz, pošta Podmelec
Župnijski urad Volče	taborišče Bruck an der Leitha
Kuracijski urad Zagraj (Sagrado)	Lipnica (Leibnitz) na Štajerskem

Razmere na Goriškem so se dramatično spremenile po šesti soški ofenzivi in padcu Gorice v italijanske roke. Skupaj s civilnim prebivalstvom so bežali tudi številni duhovniki. Iz dokumentov je razvidno, da večina slovenskih duhovnikov dolgo ni pričakovala italijanskega zavzetja Gorice in premika fronte proti vzhodu. »Do nedelje, 6. avgusta 1916 bi nihče niti v sanjah ne prišel na to, kaj se bo z Gorico in Šempetrom v naslednjih dnevih zgodilo.«⁶¹

Mnogi duhovniki so do zadnjega verjeli v moč avstro-ogrske obrambe in zato večinoma niso poskrbeli, da bi župnijske arhive, cerkveno posodje in vrednejše predmete spravili na varno. Vse je bilo odvisno od posameznikov in njihovih lastnih občutkov.

Marsikdo je imel do italijanske vojske omalovaževalen odnos. Med njimi je bil tudi črniški dekan Novak, ki pa je vendarle dopuščal možnost italijanskega uspeha pri Gorici: »Zdi se, da bodo počasi Lahi vendarle prišli v Gorico. Pa saj 2 kilometra bi še polž napravil v 14 mesecih.«⁶² Ta odnos do Italijanov je izrazitejši pri duhovnikih, po rodu Kranjcih, ki so službovali na Goriškem.

Ob umiku iz Goriške je vladal velik nered, v katerem so se znašli tudi duhovniki. Šele čez nekaj dni so se začele stvari polagoma urejati. Časopisje je prinašalo vesti o ljudeh, katerim se je uspelo rešiti. Med njimi so bili profesor dr. Srebrnič, nadškofijski tajnik Setničar in kromberški vikar Vodopivec, ki so se zatekli v Črniče. Pogrešan je bil mladi duhovnik Jug, vrtojbenskemu vikarju Mežnaršiču pa se je zmešalo in niso vedeli, kje je ostal.⁶³

Iz pisem, ki so jih duhovniki naslavljali na Nadškofijski urad v Stični ali kar na samega nadškofa Sedeja, je razvidno, da jih je zanimal njihov cerkvenopravni status po umiku iz župnije v begunstvo. Takšno skrb lepo ilustrira pismo mirenškega župnika Antona Grbca, ki ga je ta januarja 1916, še pred velikim begunskim valom, naslovil neposredno na nadškofa v Stično. »Gospod vodja »čevljarske zadruga« v Vrbovcu mi je pisal, naj bi se preselil k njim in tam med njimi pastiroval. Ponižno podpisani sem pripravljen tudi to storiti, toda ne vem kakšne bi bile pravne posledice onih treh župnikov, oziroma ali bi jaz bil med

⁶¹ Slovenec, 26. avgust 1916, Zadnji dnevi v Šempetru.

⁶² Črniška kronika, 19. julija 1916.

⁶³ Slovenec, 14. avgust 1916. Čez nekaj dni so to informacijo o Mežnaršiču preklicali.

njimi le kot nekaj misijonar in ne župnik in drugič kaj bi rekla vlada oziroma, kaj bi bilo z mojo plačo.«⁶⁴

Šempetrski dekan dr. Franc Knavs je to obdobje v cerkvenih matičnih knjigah zelo slikovito označil z eno samo besedo – EXILIUM.

Nekega splošnega pravila, ki bi določalo, kam se bodo izselili določeni cerkveni župnijski uradi, ni bilo. Velikokrat je bilo prepuščeno kar samim duhovnikom, da se znajdejo po svojih močeh. Večina duhovnikov je sledila svojim vernikom na poti v begunstvo, a nekateri so se zatekli tudi v domače vasi. Drugi so sledili občinskim uradom oziroma županstvom, ko so se ti podali v begunstvo. Včasih so se nekateri župniki-begunci tudi selili po različnih krajih. V večjih goriških krajih, kjer sta pred begunstvom delovala župnik in en ali celo dva kaplana, se je običajno dogajalo, da so čas begunstva prebili na različnih krajih.

Primer: solkanski župnik Jakob Rejec se je avgusta 1916 umaknil iz Solkana na Črni Vrh nad Idrijo. Tam je ostal do septembra 1916. Ob umiku mu je uspelo spraviti v Ljubljano večino župnijskega arhiva in vrednejših predmetov. Dne 1. oktobra 1916 se je dokončno namestil v Ravnah na Cerkljanskem, kjer je bival do cvetne nedelje 1918. Solkanski kaplan Jožef Likar je ves čas begunstva deloval v župniji Šturje na Kranjskem (danes del Ajdovščine) in je bil za svoje delo z begunci 13. maja 1917 odlikovan z zlatim križcem za zasluge.⁶⁵

Pri pregledovanju krajev novega bivališča posameznih pastoralnih enot opazimo, da so se tiste, ki so bile izseljene, ne pa zasedene, običajno umaknile v varnejši kraj znotraj dekanije. Tudi na Goriškem je nekaj takih primerov:

Vikariatski urad Ravnica je deloval v bližnji župniji Lokve, kuracijski urad Grgar pa se je umaknil v župnijo Čepovan. Vse te pastoralne enote so spadale pod dekanijo Gorica. Dogovarjanje o namestitvi je bilo nedvomno lažje znotraj posamezne dekanije, ker so se duhovniki osebno poznali z dekanijskih konferenc in skupnih cerkvenih slovesnosti. Neredko je pri tem pomagalo tudi generacijsko poznavanje med duhovniki še iz goriškega Centralnega bogoslovnega semenišča.

Kot je razvidno iz seznama, si je veliko duhovnikov poiskalo zatočišče v bližini frontne črte ali vsaj na slovenskem etničnem ozemlju, največ na Kranjskem. Priljubljena so bila predvsem večja mesta. Na drugi strani pa se kažejo nastanitve goriških duhovnikov v odročnejših krajih, kjer so pač bile pastoralne potrebe po duhovnikih. Le redki izbranci so se naselili v velikih mestih izven slovenskega etničnega ozemlja, na primer na Dunaju ali v Pragi. Logično je pričakovati, da sta goriški mestni župniji, stolnica in Placuta, našli zatočišče pri nadškofu Sedeju v Stični.

⁶⁴ ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 3, fol. 558.

⁶⁵ ŽA Solkan, *Opravljeni zapisnik solkanskega župnijskega urada v Črnem Vrhu in Ravneh ter Oznanilna knjiga iz begunstva; Slovenec*, 15. maj 1917; D. Sedmak, *Ob vznožju branikov*, Celovec 2003, str. 127–128.

Fotografija 3: **Porušena cerkev sv. Petra v Šempetru pri Gorici**
(Vir: Fotografijo hrani Društvo soška fronta Nova Gorica)

Kar nekaj duhovnikov je našlo pribežališče v Ljubljani in njeni okolici ali vsaj na območju ljubljanske škofije. Ljubljana je že pred prvo svetovno vojno veljala za slovensko središče in tako so nanjo gledali tudi izobraženi prebivalci zahodnega slovenskega etničnega ozemlja. Po začetku sovražnosti na soški fronti se je precej slovenskih goriških politikov, gospodarstvenikov, kulturnih delavcev in duhovnikov zateklo prav na Kranjsko, predvsem v Ljubljano. Škof Jeglič s pomočniki si je prizadeval, da bi bili vsaj nekateri begunski duhovniki vključeni v pastoralno delo v ljubljanski škofiji. Mnogi goriški duhovniki so samostojno naslavljali prošnje na ljubljanski škofijski ordinariat in povpraševali po cerkvenih službah. Ob koncu poletja in v začetku jeseni 1916 je glede namestitve begunskih duhovnikov potekalo živahno dopisovanje med Ljubljano (škof Jeglič) in Stično (nadškof Sedej). Nastajale so težave zaradi plačila duhovnikom za njihovo delo – tako imenovane *kongrue*, kajti veliko duhovniških

mest je bilo nesistematiziranih. Pogosto je namreč šlo za kaplanske in pomožne nastavitve.

Dne 22. septembra 1916 je ljubljanski škofijski ordinariat razpisal naslednja prosta mesta s pogoji za zasedbo in o vsem obvestil nadškofa Sedeja v Stično, saj je vendarle šlo za duhovnike iz njegove škofije:

- Cerkev na Kureščku v župniji Ig, stanovanje zagotovljeno, plačilo le kar dajo ljudje.
- Župnija Ježica pri Ljubljani, starejši župnik je prosil za pomočnika, ki dobi stanovanje, hrano in mašne intencije.
- Vojaška bolnišnica v graščini Ponoviče, med postajama Litija–Sava. Dolžnosti nameščenca-duhovnika so bile vsakdanja sv. maša in duhovna oskrba bolnikov. Zagotavljali so mu hrano, bivanje in mogoče kaj denarja.
- Mirenski župnik Anton Grbec bi se rad naselil na Primskovem pri Kranju in je prosil Sedeja za dovoljenje. Očitno s prošnjo ni uspel, kajti zatočišče je dokončno našel pri Sodražici na Dolenjskem.
- Ponujale so se kaplanske službe v Krki, Hinjah in Starem trgu pri Kočevju.⁶⁶

Kot je razvidno iz razpisa, je šlo za manj zanimive cerkvene službe. Nekatere so se odprle na novo, na primer duhovna oskrba v vojaški bolnišnici, a so vendarle ublažile težave z nastanitvami nekaterih begunskih duhovnikov.

Odgovor iz Stične je prišel kaj kmalu. 3. oktobra 1916 je ljubljanski nadškofijski ordinariat dobil zahvalo za pripravljenost sprejeti nekatere begunske duhovnike v začasno službo v ljubljanski škofiji.⁶⁷

V naslednjih dneh je »prečastiti knezonadškofijski ordinariat goriški v Zatičini« dobil obvestilo, da je mirenski župnik Anton Grbec prevzel župnijo Goro pri Sodražici in novomašnik Josip Hren kaplanijo v Hinjah.⁶⁸

Duhovniki, ki so se izselili v domače vasi:

1. Simon Kos, vikar v Opatjem selu od leta 1890. Ob začetku prve svetovne vojne je cerkveno posodje in matične knjige v treh zabojih spravil na varno v Ljubljano. V Opatjem selu je vztrajal do jeseni 1915, ko se je izselil v domači kraj. Kot razlog je navedel svojo starost. Po vojni se ni več vrnil v Opatje selo.⁶⁹
2. Edvard Mežnaršič, vikar v Vrtojbi. V Vrtojbi je deloval v letih 1913–1920. Zanimivo je njegovo poročilo in prošnja, ki ju je zaradi težkih vojnih okoliščin naslovil na nadškofa Sedeja v Stično:

⁶⁶ ACAG, Atti cancellereschi, leto 1916, št. dokumenta 1558.

⁶⁷ ACAG, Atti cancellereschi, leto 1916, št. dokumenta 1563.

⁶⁸ ACAG, Atti cancellereschi, leto 1916, št. dokumenta 1665.

⁶⁹ Vinko Lukan, *Opatje selo skozi čas*, Nova Gorica 1993, str. 51–74.

»Visokočastiti knez. nadškof. ordinarjat
Podpisani prosi visokočast. istega, naj ga dispenzira od molitve bre-
virja za časa vojske iz sledečih razlogov:
stanovanje prenapolnjeno z vojaštvom
vsakdanja vojaška spoved in to včasih ponoči.
Trganje po glavi že šest tednov, da jo bo treba z obroči okovat, drugače se
razpoči. Beguncev brez števila.
Podpisani prosi, da bi zamenjal brevir z rožnim vencem.
Vikarstvo Vrtojba 7. januar 1916«

Pismo samo je videl in potrdil šempetrski dekan Franc Knavs. Pozitiven odgovor brez podpisa je iz nadškofijske pisarne v Gorici, ki jo je tedaj vodil msgr. Castelliz, prišel že 12. januarja 1916. Očitno je prošnja romala tudi do nadškofa, saj je na dokumentu njegov podpis, datum (18. januar) in pripis, da naj namesto brevirja enkrat dnevno moli rožni venec, če se pač tako počuti.⁷⁰

Poleti 1916 se je zaradi vojne nevarnosti umaknil v domačo župnijo Metlika. Glavni razlog naj bi bilo njegovo zdravstveno stanje. V vrtojbenski krstni knjigi še najdemo vpisane tri krste otrok, ki jih je vikar Mežnaršič opravil februarja, marca in maja 1916.⁷¹ V Vrtojbi je vztrajal praktično do konca, po padcu Gorice avgusta 1916 pa se je umaknil iz vasi. Domačini iz Vrtojbe so mu zamerili, ker ni šel z njimi v begunstvo in se za njihovo usodo ni zmenil. Po vojni se je vikar Edvard Mežnaršič vrnil v razdejano vas, a je kmalu umrl.⁷²

Nekateri duhovniki so čutili dolžnost, da po prihodu v begunstvo nadškofa obvestijo o stanju pastoralne enote, ki so jo zapustili, in o rešenih ter shranjenih cerkvenih predmetih in knjigah. Začasno so jih shranjevali na različnih mestih: v samostanu Stična, prostorih ljubljanske nadškofije, kapucinskem samostanu v Vipavskem križu. Kromberški vikar in znameniti primorski skladatelj, Vinko Vodopivec, je vas zapustil v dneh po padcu Gorice. Rešil je večino cerkvene-
ga posodja in matičnih knjig. »Prosil sem, da naj vse shranijo v Ljubljani, ker bi n. pr. matrike lahko večkrat potreboval; in so moji prošnji ugodili.« Že 6. septembra 1916 se je javil »Prevzvišenemu Knezoškofijskemu uradu v Zatičini« iz Cerknice, kjer je preživel begunske dni. O zmedi govori njegov pripis na robu dokumenta, da žiga pač ni odtisnil, ker trenutno ne ve, kje je, čeprav ga je sicer rešil. Toda Vodopivčev dopis je bil bolj izjema kot pravilo. Večina drugih duhovnikov je bila zaposlena z zagotavljanjem svoje eksistence.⁷³

⁷⁰ ACAG, Atti cancellereschi, Cartella archivio 995, leto 1916, št. 55.

⁷¹ ŽA Vrtojba, matične knjige, krstna knjiga, leto 1916.

⁷² ŽA Vrtojba, matične in oznanilne knjige.

⁷³ ACAG, Atti cancellereschi, št. dokumenta 1478, 7. september 1916.

Italijanski prodor je marsikaterega slovenskega duhovnika presenetil, saj so večinoma zaupali trdnosti avstro-ogrske obrambe. Šempetrski dekan dr. Franc Knavs je bil prav v času najhujših bojov med šesto ofenzivo na bolniškem dopustu v domačem kraju na Dolenjskem.⁷⁴ Iz dopisa, objavljenega v *Slovenec*, lahko razberemo njegovo grozo in začudenje ob spoznanju, da so Italijani zasedli Šempeter, sedež dekanije. Sicer lahko dekanov dopust primerjamo z vojaškim dopustom tedanjega poveljnika obrambe Gorice, generalmajorja Erwina Zeidlerja, ki je v poletnih dneh 1916 preprosto odšel na dopust, čeprav je bila Gorica resno ogrožena. Kljub temu nam dekanov dopis kaže, da mu ni bilo vseeno za usodo njegovih vernikov in da se je precej trudil, da bi jim olajšal težke dneve begunstva. Poleg tega je iz časopisa *Slovenec* razvidno, da je dobro poznal begunsko življenje, tudi tisto v begunskih taboriščih.⁷⁵

Poseben problem so predstavljali cerkveni predmeti in posodje. Njihova usoda je bila odvisna od posameznih duhovnikov, čeprav so vsi poznali nadškofovo navodilo, da je treba zanje ustrezno poskrbeti. Spet je bila odločilna duhovnikova skrb in iznajdljivost, tudi v Šempetru: »Ob eni popoldne je došel prvi avtomobil. Naložili so vanj zaboje s cerkvenimi rečmi. Odpeljal je v Prvačino. Župan se je peljal na svojem kolesu za avtomobilom, da bi v Prvačini spravil cerkvene reči v varnost. Svojo nalogo je rešil na najlepši način. V četrtek (10. avgusta, po padcu Gorice – op. R. P.) potem jih je v Dornberku dobil veleč. g. Srebrnič, jih spravil v Batuje in dan potem od tukaj še veliko sliko Vnebovzjetja Matere bošje iz stolne cerkve ter cerkvenimi rečmi iz Črnič, Kromberka, Solkana in Št. Mavra odpeljal v Stično na Kranjsko.«⁷⁶

Biljenski kurat Zamar je z dopisom v Stično cerkvene oblasti seznanil, da je rešil vse matične knjige iz Bilj. Začasno zatočišče je našel na Vrhniki, kjer je sprejel kaplansko službo in opravljal vse kaplanske dolžnosti. Njegov uradni naziv je bil »kurat iz Bilj goriške knezonadškofije stanujoč na Vrhniki.« O svojih vernikih je vedel le, »da so razkropljeni po raznih krajih, tako da podpisani ni mogel med nje, kakor je nameraval.«⁷⁷

V težkih časih begunstva so se izkazali številni katoliški duhovniki. Mnogi so odšli z verniki v begunstvo in so se vključili v široko razpredeno mrežo dušnih pastirjev med begunci. Skrb za te duhovnike so prevzeli škofijski ordinariati in državno ministrstvo za notranje zadeve. Velikokrat se je dogajalo, da je zadnjo besedo pri premeščanju in nastavitvah določenih duhovnikov imelo prav omenjeno ministrstvo. Tudi Odbor za pomoč beguncem z juga je usmeril svoje delovanje k duhovni oskrbi beguncev. Smatrali so, da je stiska beguncev velika

⁷⁴ *Slovenec*, 12. avgust 1916.

⁷⁵ *Slovenec*, 19. avgust 1916.

⁷⁶ *Slovenec*, 26. avgust 1916, *Zadnji dnevi v Šempetru*.

⁷⁷ ACAG, Atti cancellereschi, št. dokumenta 1568.

in se še pogloblja, »ker ne sliši niti besede božje več v svojem jeziku.«⁷⁸ V imenu Odbora so tako pridobivali duhovnike in jih pošiljali med begunce. Pri tem so jim nudili tudi materialno podporo, nujno za izvajanje dušnega pastirstva med razpršenimi begunci. Odbor je poskrbel, da so v krajih, v katerih ni bilo duhovnikov-beguncev, skrb za begunce prevzeli domači duhovniki. To je bil pogost primer zlasti na Češkem, predvsem zaradi sorodnosti jezikov. Pomembna vloga Pomožnega odbora za begunce z juga se je kazala zlasti pri posredovanju med cerkvenimi in državnimi oblastmi.⁷⁹

Leta 1917 je v dušnem pastirstvu med begunci delovalo kar 175 duhovnikov iz treh škofij: Gorica, Trento in Poreč-Pulj.⁸⁰ Duhovniki so se zaradi svoje izobrazbe, družbene vloge in pričakovanj beguncev velikokrat znašli kot pravi voditelji in edina preostala avtoriteta, kot svetopisemski pastirji svoje črede ovac. Državne oblasti so se zavedale pomembnosti njihovega dela, tako v begunskih taboriščih kot med begunci, razpršenimi širom tedanje monarhije.

Na ozemlju goriške nadškofije so ob začetku prve svetovne vojne delovali številni cerkveni redovi, tako moški kot ženski. Večina se je lahko pohvalila z dolgoletno prisotnostjo v deželi in globoko vpetostjo v življenje Goričanov. Moški redovi (franciškani, kapucini, jezuiti, usmiljeni bratje, salezijanci, lazaristi) so pokrivali najrazličnejše dejavnosti, priljubljena sta bila predvsem oba redova, ki sta izšla iz izročila sv. Frančiška (franciškani in kapucini). Večina moških redov je svoje delovanje osredotočila na deželno glavno mesto, vendar so bili kot misijonarji, pridigarji, spovedniki, vzgojitelji in oskrbniki svetišč prisotni praktično na celotnem ozemlju goriške nadškofije. Tudi ženski redovi (uršulinke, notredamke, usmiljenke, usmiljene sestre, kajetanke in šolske sestre) so pustili globok pečat, izpostaviti je potrebno njihovo skrb za vzgojo deklet, nego bolnikov in gospodinjstvo v različnih cerkvenih ter izobraževalnih ustanovah. Redovnice so svoje delovanje usmerjale predvsem na samo mesto Gorica. Med njimi so bile najštevilnejše uršulinke, katerih samostan se je ponašal z najdaljšo tradicijo v mestu.⁸¹ Tudi v najhujši dneh obstreljevanja mesta do italijanske zasedbe avgusta 1916 so uršulinke s svojo dejavnostjo vnašale upanje za civilno prebivalstvo. Obokane kleti globoko pod samostanom pa so nudile zatočišče številnim civilistom, predvsem otrokom.⁸²

⁷⁸ *Slovenski begunski koledar za leto 1917*, str. 120.

⁷⁹ Prav tam, str. 116–121.

⁸⁰ *Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden, Zweiter Tätigkeits-Bericht*, Wien/Dunaj 1917, str. 117–121.

⁸¹ Renato Podbersič, *Goriške redovnice med prvo svetovno vojno*, v: *Kronika* št. 2, letnik 55, Ljubljana 2007, str. 305–314; Renato Podbersič, *Frančiškovi bratje v primežu vojne*, v: *Na fronti 5*, Nova Gorica 2008, str. 36–41.

⁸² Carlo Luigi Bozzi, *Gorizia e l'Isonzo nel 1915*, Gorica 1965, str. 88.

6 PO KOBARIDU, V ZADNJE LETO VOJNE

Po dvanajsti soški bitki in prodoru pri Kobaridu se je na Goriško končno vrnil mir. Od začetka ofenzive 24. oktobra 1917 se je italijanska vojska, ki ni pričakovala tovrstnega napadalnega sunka izmučene monarhije, le še umikala. V štirinajstih dneh so združene sile dosegle reko Piavo, kjer se je fronta ustalila do konca prve svetovne vojne. Prodor avstro-ogrskih in nemških enot na ozemlje Kraljevine Italije je povzročil umik civilnega prebivalstva. Umaknil se je tudi videmski nadškof Rossi. Na svojih mestih sta ostala oba dekana s posebnimi pooblastili, kobariški Peternel in krminski Peteani. Umaknili so se tudi vsi duhovniki, ki so jih na zasedenem ozemlju postavile italijanske oblasti.

Goriška duhovščina v zaledju fronte je nestrpno pričakovala novice o prodoru. »Prihajajo prvi glasovi, da so naši prodrli pri Bovcu in Kobaridu. Upanje je, da bomo rešeni.«⁸³

Gorica je bila osvobojena 27. oktobra 1917. Nalašč sem uporabil izraz »osvobojena«, kajti tako je italijanski umik občutila velika večina slovenske duhovščine. »Skoro, da ne verujemo. Gorica je zopet naša.«⁸⁴

Podobne občutke je delil tudi nadškof Sedej. V pastirskem pismu, izdanem 4. decembra 1917, se je zahvalil Vsemogočnemu Bogu, da je njegovo nadškofijo osvobodil sovražnikov in jo ponovno združil s katoliško Avstrijo pod slavno dinastijo Habsburžanov. Italijansko okupacijo je primerjal z babilonskim suženjstvom, italijanski poraz pa je označil za Božjo kazen za italijansko vlado, ki bo morala plačati za svojo nezvestobo in nasilje proti Cerkvi. To pismo je Sedeja drago stalo v povojnem obdobju, saj je služilo kot iztočnica za dokaz njegovega protiitalijanskega razpoloženja.

Na dan vseh svetih, 1. novembra 1917, je deželni glavar msgr. dr. Luigi Faidutti daroval zahvalno mašo za osvobojeno domovino v cerkvi sv. Uršule v uršulinskem samostanu. Svečanost trenutka je še povečal tržaški cesarski namestnik Alfred Fries-Skene.⁸⁵

Ob ponovni vrnitvi pod avstrijsko oblast se je marsikateri duhovnik zahvaljeval Bogu, predvsem pa Mariji, zelo priljubljeni pri Slovencih. Verjeli so, da bo prav Marija najkasneje do maja 1918 izprosila dokončen mir, seveda z avstrijsko zmago.

Že v začetku decembra je prišel nadškof Sedej na ogled v porušeno deželo in bil pretresen nad stanjem, ki ga je videl. Priprave na obnovo Goriške so se sicer pričele davno pred osvoboditvijo samega območja. Že leta 1916 je bila pri c. kr. namestništvu v Trstu ustanovljena Deželna komisija za obnovo. Primorski vplivni možje, med katerimi so prevladovali župani in duhovniki, so že 17. mar-

⁸³ ŽA Batuje, Župnijska kronika, 25. oktober 1917.

⁸⁴ Prav tam, 28. oktober 1917.

⁸⁵ L' Eco del Litorale, 3. november 1917.

ca 1917 v Ljubljani ustanovili Odbor za obnovitev Goriške. Odbor je bil sestavni del že uveljavljene Posredovalnice za goriške begunce v Ljubljani. Pomembno vlogo v Odboru so predstavljali goriški duhovniki, tajnik je postal dr. Ignacij Kobal, sicer goriški stolni vikar.⁸⁶

Prva dela so se začela takoj po italijanskem umiku. Novembra 1917 je bil na Dunaju ustanovljen Osrednji odbor za vrnitev beguncev in obnovo Primorja. Za častnega predsednika tega odbora so imenovali prav nadškofa Sedeja. Vidna člana odbora sta bila tudi dva katoliška politika, duhovnik Anton Gregorčič in Josip Fon.

Za zbiranje različnih potrebščin za porušeno Goriško so agitirali tudi visoki cerkveni dostojanstveniki po drugih škofijah. Dunajski nadškof in kardinal Gustav Piffl je v dopisu Sedeja obvestil, da bo dunajska nadškofija pod Pifflovim vodstvom organizirala poseben Goriški dan (*Görzer Tag*) za zbiranje oblek, perila in tudi denarja. Zbrano je bilo namenjeno vračajočim se beguncem. Kardinal Piffl je poznal stisko Goričanov, saj je pogosto obiskoval goriške begunce po različnih taboriščih in jim podeljeval zakramente.⁸⁷

Vojna je pustila globoke sledi na verskem, moralnem in materialnem področju goriške nadškofije. Zaradi vojne je bilo na ozemlju goriške nadškofije porušениh ali zelo močno poškodovanih kar 43 cerkva, še več jih je bilo potrebnih popravila.⁸⁸ Najbolj so trpele cerkve vzdolž celotne bojne črte, zlasti na Goriškem. Po kobariškem preboju so hiteli pregledovati škodo, med prvimi so se vračali prav goriški duhovniki-begunci, da bi ocenili škodo na cerkvenem imetju: »V Gorici sem srečaval razne gospode duhovnike, goriške begunce, ki so šli ogledovat svoje župnije.«⁸⁹

Vrstila so se poročila, tudi za mirensko cerkev, ki jih je objavljial časopis Slovenec za osvobojene kraje: »Župna cerkev še stoji, zvonika do strehe ni več; cerkveno streho je prebila granata, ta del strehe je padel pri orglah na cerkvena tla.«⁹⁰

Tržaški cesarski namestnik je poleti 1918 nadškofu izrekel vso podporo države pri popravilu in obnovi porušениh cerkva. Pri tem dopisu je nekoliko ne navadno, da je naslovljeno na nadškofa Sedeja, ki naj bi po naslovu prejemnika sodeč še vedno bival v Stični, »derzeit in Sittich.« Dejstvo pa je, da je bil nadškof Sedej že od sredine marca 1918 v Gorici.⁹¹

⁸⁶ Edinost, 8. april 1917; *Enciklopedija Slovenije*, št. 8, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 67, geslo *Obnova*.

⁸⁷ ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 5, dokument št. 1492, 12. april 1918.

⁸⁸ ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 5, 30. december 1918; *Status personalis et localis Archidioeceseos Goritensis*, Gorica 1920. V tem letopisu so podatki o stanju posameznih cerkva ob koncu vojne.

⁸⁹ Slovenec, 5. januar 1918, str. 8–9.

⁹⁰ Slovenec, 5. januar 1918, str. 9.

⁹¹ ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 5, dokument št. 1490, 4. julij 1918.

8.7.17 Kirche in Vogrsko 30. 17.

Fotografija 4: Poškodovana cerkev na Vogrskem

(Vir: Fotografijo hrani Društvo soška fronta Nova Gorica)

Poleg cerkvenih stavb so trpeli tudi zvonovi; bili so uničeni med obstreljevanji, še več pa so jih odvzele avstro-ogrske vojaške oblasti za potrebe vojne industrije. To so seveda počeli z dovoljenjem cerkvenih oblasti. Prvi odvzemi zvonov so se izvršili v zimi 1915/16. Pri tem je sodeloval Državni urad za spomeniško varstvo, ki je ugotavljal stanje zvonov. Umetnostno-zgodovinske zvonove so želeli rešiti pred pečmi za taljenje. Drugi odvzem zvonov se je vršil spomladi 1917, ob tem so odvzeli tudi kositrne predmete v cerkveni posesti. Jeseni 1917 so ponekod odvzeli celo orgelske piščali.

Zvonovi so bili odvzeti po vseh škofijah, običajno so v zvoniku pustili vsaj en zvon. Pri tem naj bi igrala odločilno vlogo starost in umetniška vrednost posameznega zvona. Ob umiku po šesti soški ofenzivi so avstro-ogrske vojaške oblasti pobrale tudi večino zvonov iz cerkva na ozemlju, ki ga je pozneje zasedla italijanska vojska. Ob pobiranju so ponekod naredili zapisnike, na podlagi katerih se je po vojni terjalo odškodnino za pobrane zvonove. Kjer zapisniki niso obstajali, so terjali odškodnino brez njih, a z manjšo možnostjo za uspeh. Iz goriške nadškofije je bilo pobranih kar 514 zvonov različnih velikosti in teže. Pobirali so praktično povsod; po župnijskih, podružničnih in celo pokopaliških cerkvah. Pri tem je bila na primer izvzeta goriška stolnica. Najbolj so trpeli zvo-

novi na slovenskem etničnem ozemlju goriške nadškofije, saj je večino vasi na desnem bregu Soče italijanska vojska zasedla že kmalu po začetku sovražnosti, tako da avstro-ogrske vojaške oblasti niso imele časa, da bi izpraznile zvonike.⁹²

Kljub vsem težavam so si oblasti prizadevale razmere normalizirati. Dne 4. aprila 1918 se je v Gorici v okviru skrbno načrtovanega obiska ustavil tudi cesar Karel I. s številnim spremstvom. Poleg deželnih oblasti so se poklona cesarju udeležili tudi najvišji cerkveni dostojanstveniki na čelu z nadškofom Sedejem.⁹³

Sredi aprila 1918 se je v Gorico vrnil še goriški deželni zbor, torej mesec dni za nadškofom Sedejem.⁹⁴

Goriška duhovščina se je v obupnih življenjskih razmerah, ki so poleti 1918 spremljale počasno vračanje beguncev na svoje domove, zavedala pomembnosti konsolidacije gospodarskega stanja in preskrbe prebivalstva na Goriškem. Vendar so problemi s preskrbo zadevali vse družbene skupine v deželi. Primanjkovalo je vsega, saj je večina ob odhodu reševala le golo življenje, duhovniki pri tem niso bili nobena izjema. Konec julija 1918 je bila v Gorici ustanovljena aprovizacijska zadruga za duhovnike in učitelje na Goriškem.⁹⁵

Prebivalstvo se je začelo počasi vračati na večinoma porušene domove. Zaradi slabih življenjskih razmer na Goriškem so občinske in deželne oblasti opozarjale begunce, naj nikar ne silijo domov, ker je bil problem z namestitvijo. Nadalje so si morali vračajoči se begunci pri okrajnih glavarstvih priskrbeti dokumente oziroma potne listine za vrnitev. Tudi vračanje posameznih duhovnikov je bilo bolj ali manj spontano. Najprej so se večinoma vračali duhovniki iz pastoralnih enot, ki so ležale za nekdanjo frontno linijo in jih ni zasedla italijanska vojska in kjer so bivalne razmere omogočale vrnitev. Tako je že z novim letom 1918 začel normalno delovati župnijski urad v Šempasu. Župnik Grča je ob novem letu in za praznik sv. Treh kraljev (6. januar) opravil vse običajne obrede. Poleg svoje župnije in podružnic je upravljal še sosednji vikariat Osek, ker se tamkajšnji vikar Franke še ni vrnil iz begunstva na Dolenjskem.⁹⁶ Prve dni maja 1918 se je v porušeni Solkan vrnil župnik Jakob Rejec. V kraju so bile porušene vse cerkve, maše so opravljali v zasilni kapeli. Dne 15. maja je bil v Solkanu krščen prvi otrok.⁹⁷

Toda potrebno je bilo poskrbeti tudi za duhovno oskrbo v tistih krajih, kjer se duhovniki še niso vrnili. V krajih goriške okolice so se izkazali zlasti (slovenski) kapucini iz samostana v Gorici. Neutrudno so maševali, pridigali, spovedo-

⁹² *Statistica delle campane asportate dalle provincie venete dai Germanici e dagli Austro-ungarici o distrutte nella zona di guerra*, 2. popravljena izdaja, Tipografia San Marco, Benetke 1919, str. 27–47.

⁹³ Slovenec, 8. april 1918; L' Eco del Litorale, 6. april 1918.

⁹⁴ L' Eco del Litorale, 14. april 1918.

⁹⁵ Slovenec, 30. julij 1918.

⁹⁶ ŽA Šempas, *Oznanična knjiga*, Novo leto 1918.

⁹⁷ Slovenec, 8. maj 1918; Sedmak, *Ob vznjožju branikov*, str. 55–58.

vali in hrabрили vračajoče se begunce. Prevzeli so odgovorno delo. Prvi otrok v Šempetru pri Gorici je bil krščen v domačem kraju šele 6. oktobra 1918. Krstil ga je Karel Piciulin, župnijski upravitelj pri sv. Ignaciju v Gorici. Nadaljnje verske obrede so opravljali goriški kapucini do 22. novembra 1919, ko se je vrnil dekan dr. Knavs. Največ je Šempeter oskrboval p. Linus Prah.⁹⁸ Isti pater je v glavnem skrbel tudi za vrtojbenske vernike, do vrnitve vikarja Mežnaršiča leta 1919.

Septembra 1918 so se redne maše darovale samo v treh goriških mestnih cerkvah; pri jezuitih na Travniku, pri kapucinih in v kapeli Brezmadežne (pri Imakulati).⁹⁹

Življenje je počasi teklo v stare okvire tudi kar se tiče spoštovanja cerkvene zakonodaje oziroma cerkvenega uradovanja. Dne 23. avgusta 1918 je Luka Samar iz Gorice podpisal dovoljenje za poroko svoje mladoletne hčere Alojzije. Dokument je potrdil Giuseppe Grusovin, tajnik nadškofa Sedeja in tedanji župnijski upravitelj župnije sv. Roka v Gorici.¹⁰⁰ Prav primer duhovnika Grusovina nam ponazori pomanjkanje duhovnikov in njihovo angažiranje na različnih področjih delovanja v Cerkvi na Goriškem.

Cerkvene slovesnosti in podeljevanje zakramentov so se skoraj nemoteno nadaljevali. Dne 15. septembra 1918, na nedeljo Marijinega imena, je bil v Sv. Križu (danes Vipavski križ) shod vseh Marijinih družb črniške dekanije. Slavnostni pridigar pri maši je bil lazarist dr. Anton Zdešar, sledil je nagovor v društveni dvorani, ki ga je imel vikar Leopold Cigoj iz Stomaža.¹⁰¹

Zakrament birme za celotno omenjeno dekanijo je podeljeval nadškof Sedej v drugi polovici oktobra 1918. Težave je povzročala nova bolezen, španska gripa, ki je pobirala krvni davek tudi na Goriškem in ni prizanesla niti duhovnikom.¹⁰²

V začetku novembra 1918 so se avstro-ogrski in italijanski vojaški predstavniki sestali v Villi Giusti pri Padovi. Dne 3. novembra 1918 je bilo končno sklenjeno premirje in Italijanom je bila odprta pot do z londonskim sporazumom obljubljenih ozemelj. Vladala je velika negotovost, niti duhovščina ni vedela, kaj se pravzaprav dogaja. »Naši vojaki zapuščajo italijansko vojno črto. Nekteri pravijo, da so naši položili orožje, drugi, da so jih Italijani potisnili nazaj. Gotovo je, da so se že vsi naveličali.«¹⁰³

Malokdo je vedel, kako se obnašati ob prihodu italijanske vojske, čeprav je Narodni svet v Gorici 5. novembra izdal proglas, naj bodo ljudje do italijanske

⁹⁸ ŽA Šempeter, matične knjige, krstna knjiga 1902–1953, str. 95. Šlo je za Antona Černica, rojenega 28. septembra 1918.

⁹⁹ Goriška straža, 19. september 1918, str. 3.

¹⁰⁰ ŽA sv. Roka v Gorici; Giuseppe (Jožef) Grusovin, rojen 1887 v Gorici, posvečen leta 1911. Nadškofov tajnik, umrl zaradi španske gripe 28. oktobra 1918.

¹⁰¹ Črniška kronika, 19. september 1918.

¹⁰² Črniška kronika, 15. oktober 1918; ŽA Batuje, Župnijska kronika, 20. oktober 1918.

¹⁰³ ŽA Batuje, Župnijska kronika, 31. oktober 1918.

vojske prijazni in naklonjeni, ker da prihaja le začasno in to v imenu antantnih zaveznikov. Večina duhovnikov je prihod italijanske vojske gledala nezaupljivo, skupaj s civilnim prebivalstvom so trepetali za usodo domačih krajev. »Italijani zasedajo po vrsti mesta in vasi. Ljudje se bojijo, da pridejo pod Italijo.«¹⁰⁴

Italijanski okupaciji je sledila vojaška uprava zasedenih ozemelj do avgusta 1919. Od 19. novembra 1918 je bil na čelu Julijske krajine general Carlo Petitti di Roreto.

Za goriško Cerkev se je po italijanski zasedbi novembra 1918 začelo težko povojno obdobje, povezano z obnovo in prehodom iz sistema avstrijske k italijanski upravi. Ta prehod je bil še težji zaradi vojnih dogodkov in nerešenih vprašanj iz preteklosti. Poseben problem so bile poškodovane in porušene cerkve, ki so predstavljale večino vseh cerkva v škofiji. Do leta 1930 so bile večinoma že vse obnovljene ali na novo pozidane. Skupno število le-teh je bilo 62.¹⁰⁵

7 POVZETEK

V prvo svetovno vojno je Cerkev na Goriškem vstopila z upanjem na obstoj katoliške Avstrije in vsaj na ohranitev družbenih pozicij, ki jih je zasedala do začetka vojne. Na formalni ravni je bilo za organizacijo dobro poskrbljeno in duhovščina je bila pripravljena na začetek spopadov. Toda nadškof F. B. Sedej je že sredi poletja 1915 odšel iz Gorice, čeprav je duhovnikom zapovedal drugače. Sistem se je očitno začel rušiti, vedno bolj se je uveljavljalo geslo, naj se vsak znajde sam.

Večina duhovnikov je čas vojne uporabila za svoje redno in ustaljeno pastoralno delo, ki so se mu pridružile številne obveznosti, ki jih je narekovalo vojno stanje. S stopnjevanjem spopadov in ob italijanskem prodiranju se je odgovornost duhovnikov še povečala. Ker je marsikateri duhovnik pod vplivom uradne politike in propagande podcenjeval moč italijanske vojske, vernikov ni pripravil na težko pot v begunstvo. Posamezni duhovniki so ob odhodu ljudi v begunstvo odreagirali povsem individualno.

Razmere v begunstvu so spet razgalile človeško naravo, nekateri so poslanstvo dušnih pastirjev svoje razseljene črede vzeli dobesedno in so se razdajali za svoje vernike širom nekdanje monarhije. Tudi vrnitev posameznih duhovnikov iz begunstva je bila velikokrat odvisna od njihove subjektivne presoje.

KLJUČNE BESEDE: *prva svetovna vojna, soška fronta, Cerkev na Goriškem, pastoral, nadškof Frančišek B. Sedej (1854–1931)*

¹⁰⁴ Prav tam, 10. november 1918.

¹⁰⁵ Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, str. 110–111.

Summary

CONSEQUENCES OF THE FIRST WORLD WAR ON THE WORK OF CHURCH COMMUNITIES IN THE AREA OF THE ISONZO FRONT

The Church in the Goriška region entered the First World War with the hope of the survival of Catholic Austria and at least the preservation of the social position it held until the War had begun. On a purely formal level, the organisation was well established and the clergy was prepared for the beginning of the battles. But the Archbishop F. B. Sedej left Gorica in the middle of summer 1915, even though his priests were ordered to stay. Obviously the system was starting to fall apart, increasingly affirming the slogan of each man for himself.

The majority of priests used the time of war for their ordinary and established pastoral work which was joined by additional duties dictated by the war. The escalation of the conflict and the Italian progression only increased their responsibilities. Due to the fact that many priests, under the influence of official politics and propaganda, underestimated the power of the Italian army, they failed to prepare their parishioners for the difficult path into exile. The reactions of priests upon the departure of people into exile varied between individuals.

The situation in exile once again exposed true human nature; some took their mission of being shepherds to their displaced herds literally and put themselves out for their parishioners all over the former Monarchy. The return of individual priests from exile was often on the basis of their own judgement.

KEY WORDS: *First World War, Isonzo Front, Church in Goriška region, pastoral care, Archbishop Frančišek B. Sedej (1854–1931)*